

Strukturerad öppenvård för unga

Dokumentation av FoU-cirkel

Av Torbjörn Forkby och Staffan Höjer

Våren 2002 anordnade FoU i Väst en cirkel med temat strukturerad öppenvård för unga. En tydlig ambition inom ungdomsvården som accentuerades under 1990-talet i Sverige var att utveckla den öppna ungdomsvården. Det finns flera orsaker till denna utveckling, såsom en frustration över en uppfattad administrerande och byråkratiserad socialbyråkultur, ökade kostnader för institutionsvården och brister i dess vårdeffekter, krafter som verkade för en professionalisering av det sociala behandlingsarbetet. Inte minst har staten varit betydelsefull för denna utveckling genom att särskilda utvecklingsmedel riktades till missbruks- och ungdomsvården från och med 1994. Detta har lett till en tämligen rikhaltig flora av olika program och verksamheter i kommunerna som med olika tekniker tänkts stödja utsatta ungdomar och integrera dem in i samhället. Det nu aktuella utvecklingsprogrammet för en kunskapsbaserad socialtjänst som Socialstyrelsen driver, riktade en tydlig kritik mot att socialtjänsten ofta saknar kunskap om vad alla dessa olika program leder till. Kopplingen till forskning och sätten att skapa beprövad erfarenhet uppfattades vara dåligt genomtänkta eller ofta obefintliga.

Med FoU-cirkeln *Strukturerad öppenvård för unga* ville vi skapa en möjlighet för reflektion, mellan praktiker och forskare, över detta fält. En viktig del i detta var att söka grunda denna reflektion i en kunskapsbas från forskning. Vi ville särskilt lyfta fram den typ av behandlingsforskning som också hade fokus på utvärdering av effekter, då vi uppfattar att denna typ av kunskap som regel inte är en del av socialarbetarnas "vardagskunskap". Vi prioriterade i första hand att få deltagare som hade erfarenhet från den öppna ungdomsvården.

Cirkeln leddes av Staffan Höjer, fil dr i socialt arbete, och Torbjörn Forkby, verksamma vid Institutionen för socialt arbete vid Göteborgs universitet. Båda har ett stort intresse för ungdomsforskning i allmänhet och ungdomsvårdens utveckling i synnerhet. Medlemskommunerna i FoU i Väst bjöds in till cirkeln hösten 2001 varvid fem kommuner eller stadsdelar representerades med nio deltagare. Från sdf Härlanda deltog Karin Ahlgren och Johan Roxell, Lerums kommun Marcus Edstam, sdf Biskopsgården Else-Marie Emilsson och Linda Johansson, sdf Gunnared Anna Gabrielsson och Eva Kjellander, från Kungsbacka kommun Susanne Grabe och Ulrika Johansson¹.

Cirkelns uppläggning och pedagogiska tanke

Det var viktigt att utgå från teman som var relevanta och aktuella för deltagarna. Dessa bestämdes tillsammans med deltagarna vid vår första sammankomst. Varje deltagare fick, enskilt eller tillsammans med en kollega och en av cirkelledarna, ansvara för uppläggningsen av en sammankomst. För att tillgodose cirkelns syfte skulle deltagarna förbereda ett underlag för att kunna presentera och diskutera fyra frågeställningar som var gemensamma för varje tillfälle:

- Vad säger forskning om temats område?
- Vilken erfarenhet finns från det sociala arbetets praktik?
- Kan man identifiera problem och framgångsfaktorer?
- Vilka begrepp och förståelseramar kan ge ökad förståelse för temat?

Frågeställningarna var som synes mycket omfattande och tämligen oprecisa, men tjänade som utgångspunkter för att lägga upp temat. Idén var att deltagarna, förutom att det skulle skapa en mer givande diskussion, skulle pröva att söka litteratur, läsa olika vetenskapliga artiklar och

¹ Det visade sig dock att deltagarna från Kungsbacka hade svårt att delta.

dra ut poänger i referenserna. Cirkelledarna delade ansvaret för temat genom att tipsa om relevant litteratur, diskutera uppläggning i stort, förbädra en egen presentation och också ta ett övergripande ansvar för strukturen på sammankomsten genom att leda diskussionen. Förutom sammankomster med deltagarna på FoU i Väst träffade cirkelledarna deltagarnas chefer vid ett tillfälle och som avslutning arrangerades en resa till Norge för att studera en behandlingspraktik som arbetar med metoden MST (Multi Systemic Therapy). Syftet med att träffa cheferna var att delge dessa kunskaper om aktuella teman och få deras synpunkter om uppläggningsen och behov av utvecklingsarbete inom fältet. Vid ett tillfälle ansvarade Annika Hallén Hemb och Pia Olsson, från öppenvårdsmottagning för missbrukande ungdomar ”Mini Maria” i Göteborg, för uppläggningsen.

Sammankomsternas innehåll:

1. Presentation av deltagare, idé med cirkeln och gemensam uppläggning av temata
2. Familjebehandling
3. Samarbete skola – socialtjänst
4. Kriminell identitet
5. Arbete med kriminalitet
6. Möte med chefer
7. Missbruksbehandling
8. Studieresa till Norge

Det stora problemet med att söka kunskap från forskning och utvecklingsarbete är oftast inte bristen på litteratur, utan snarare hur man skall kunna sortera i den strida ström av material som finns att tillgå. Att hitta vad som är relevant för den egna verksamheten är en grannliga uppgift. Därtill bör man vara någorlunda förtrogen med forskningsmetod och vetenskapligt tänkande för att se den horisont från vilken ett visst arbete stammar. Ett sätt att hantera detta överutbud är att göra kunskapsöversikter och metaanalyser av olika områden. Inte minst har Socialstyrelsen genom CUS medverkat till sådana studier, exempelvis inom familjehemsvård, familjebehandling och den nu aktuella SBU-rapporten² Även om sådana indirekta studier ger möjlighet att på relativt kort tid sätta sig in i ett forskningsfält och dess huvudsakliga resultat, menar flera att det inte är det Columbi ägg till ny kunskap som man hoppats på. Om man ska veta vad som egentligen har effekt i ett enskilt program, måste behandlingen vara noggrant beskriven och analyserad. I FoU-cirkeln har vi valt att titta lite närmare på några kunskapsöversikter och metaanalyser. Vad gäller den senare var det viktigt att ge en ”lästeknik” för denna form av studier, då framställningen skiljer sig från det som socialarbetarna traditionellt läser.

Vid ett tillfälle träffade vi deltagarnas chefer eller metodutvecklare (Gunilla Romvall från Lerums kommun, Dag Östlund från sdf Gunnared, Bengt Sahlberg från sdf Härlanda och Karin Reynhardt från Biskopsgården). De uttryckte ett stort stöd för att socialarbetarna fick den möjlighet till reflektion och kunskapspåfyllning som en FoU-cirkel kan ge. Inte minst uppfattades utvärdering av olika insatsers effekter vara en aktuell och trängande angelägenhet. Det var viktigt att få möjlighet att diskutera hur en kunskapsbaserad socialtjänst kan se ut i praktiken.

Vi kommer nedan att kortfattat presentera hur olika teman lades upp och vilka referenser som användes.

² SBU står för Statens Beredning för medicinsk utvärdering. Rapporten behandling av alkohol och narkotikaproblem publicerades 2001.

Familjebehandling

Redan vid första sammankomsten presenterade Marcus Edstam från Lerums kommun ett program som skulle bli ett ständigt återkommande i diskussionerna under hela cirkelns gång, nämligen MST och dess forskningsanknytning. Han arbetade i och för sig inte helt enligt modellen men var mycket inspirerad av den. Metoden gav en struktur för det han länge strävat efter i det sociala arbetet med ungdomar. MST har rönt stort intresse i Skandinavien under senare år i första hand i Norge där den under professor Terje Ogdens vetenskapliga ledning prövas den inom en rad fylken. Nu utvecklas den också i Sverige³. Programmet är skapat utifrån forskningsmässigt kända framgångsfaktorer och har en tydlig forskningsanknytning, där flera studier har visat goda behandlingsresultat i utvärderingar med en hjälp av kontrollgrupper.

MST är ett familjebaserat behandlingsprogram som är en förkortning av Multi Systemic Therapy. Med ”multi” avses att socialarbetaren tänks intervensera på många områden samtidigt och med ”systemic therapy” att den aktuella ungdomen ska ses som en del i ett större system. I detta refererar man till Bronfenbrenners socialekologiska tänkande. Programmet är tänkt att intervensera under en relativt kort men intensiv period i familjernas liv. MST delar mycket av det tankegods som är allmänt förekommande i det sociala arbetet, såsom dess fokus på helhetssyn (systemiskt tänkande), familjens betydelse för ungdomar och styrkan i att stimulera till familjens egen motivation till förändring. Det är kanske främst uppläggningsen av programmet som ger dess särart. Socialarbetaren arbetar endast med ett fåtal familjer åt gången, familjen ska ha möjlighet att ta kontakt med någon från MST-teamet dygnets alla timmar och socialarbetarens arbete sker under kontinuerlig uppföljning och kontroll av teamets handledare.

I en kunskapsöversikt som Kjell Hansson (2001) skrivit om familjebehandling framkommer det för det första att behandling kan ge effekt, för det andra kan man konstatera att det återkommer vissa gemensamma drag i många av de framgångsrika programmen. Utan att gå igenom dem i detalj kan man konstatera att nedanstående punkter ter sig vara viktiga:

- Stöd
 - till behandlare från organisation
 - till klienter av behandlare – det är viktigt att uppskatta även små framgångar
- Tydlighet
 - manualer som ger en tydlig ledning i arbetet är bra samtidigt som behandlaren måste kunna omsätta dem till det aktuella sammanhanget
 - det bör finnas en klar struktur både i programmets uppläggning och hur det genomförs. Det handlar om att ett kontinuerligt strukturskapande
 - det skall finnas målsättning så att man kan bedöma vad som är ett lyckat resultat
 - det är viktigt med tydliga krav på vad behandlaren ska kunna och göra. Detta innebär en högre grad av insyn och kontroll i behandlingsarbetet än brukligt.
- Integritet
 - programtrogenhet. Om man avser att arbeta efter en viss modell, bör man också följa det och inte ta lite från olika håll. Särskilt inte om programmet är tänkt som en helhet.

³ Första kommunen i Sverige var Upplands Väsby. Aktuellt är att CUS, centrum för utvärdering av socialt arbete, vid Socialstyrelsen, ansvarar för en utvärdering av programmet i en svensk kontext. I denna deltar bland andra FoU i Väst som särskilt kommer att studera det program som startas av några stadsdelar i Göteborg.

- beständighet. Det är lätt att ett program förändras nästan omärkligt över tid. Detta gör det svårt att veta vad man egentligen arbetat med.
- Kunskapsbaserat i meningen beforskat/utvecklat i samarbete med forskare.
- Multidimensionellt eller multisystemiskt. Program som intervenerar på flera olika områden ger i allmänhet bättre effekt.
- Intensivt
 - detaljeringsnivå/närhet. Behandlaren måste utgå från detaljerad och nära kunskap om den enskilda familjen.
 - i tid. Hellre ett program som verkar intensivt under kort tid, än en lång lågintensiv intervention.
- Kvalitetssäkrat
 - kontinuerlig kontroll av behandlingen.
 - kontinuerlig reflektion för behandlare i handledning och kollegiala grupper.
- Känsligt för det aktuella kulturella sammanhanget
- Stöd från forskning
- Klientcentrerat bygger på klientens egen motivation och ger möjlighet till att klienten har kontroll över deltagandet, inriktat på samarbete med klienten.
- Systemteori – social inlärningsteori, ekologiskt perspektiv, social färdighetsträning, utgå från vardagliga och ge möjlighet för föräldrar att hitta sätt att belöna eller sanktionera ett visst beteende.
- Viktigt med en noggrann inledande bedömnings/diagnosfas därpå kontinuerlig uppföljning och eventuell omvärdering
- Rikta in arbetet på att stärka skyddsfaktorer och reducera riskfaktorer

Samarbete skola och socialtjänst

Karin Ahlgren och Johan Roxell svarade för uppläggning och temat samarbete mellan skola och socialtjänst. De arbetade själva med projektet ”Häremellan” som är ett projekt som vill utveckla samverkan mellan förvaltningar, genom att de arbetar direkt med elever i skolan. Vi diskuterade utöver deras projekt och metoder även projekt Axet i Kungälv utifrån en utvärdering av Stig Grundvall och Mona Franséhn samt den aktuella Manchestermodellen (se exempelvis: www.NT-AS.com/om_modellen.htm). Denna innebär att kvalificerade insatser planeras för det enskilda barnet i sin ordinarie skola. Det är viktigt med kvaliteten i insatsen då dessa barn ofta är svåra att hantera. Insatserna sker efter en övergripande samverkan och visar sig både ge goda resultat och vara billigare än institutionsvård. Övrigt som diskuterades under denna sammankomst återfinns som en bilaga som kan beställas från FoU i Väst. I denna presenterar Karin Ahlgren och Johan Roxell även mer om sitt arbete.

Kriminell identitet

Temat kriminalitet diskuterades under två sammankomster utifrån ett identitetsperspektiv och ett behandlingsperspektiv. Else-Marie Emilsson och Linda Johansson gav oss en inblick i situationen i Biskopsgården samt presenterade material från BRÅ (brottsförebyggande rådet). De visade också en film som ungdomar i Biskopsgården själva gjort med stöd från fritidsledare. I filmen gestaltade ungdomarna hur en ung flicka blev gravid, vilket ledde till att det kommande barnets far blev misshandlat. Hedersbegreppet uppfattades som centralt och den därvid förknippade hämnden som skulle återupprätta hedern.

Det är viktigt att se att den kriminella identiteten utvecklas i ett socialt sammanhang, där marginaliseringsprocesser är starkt bidragande. Utifrån detta är det viktigt att både identifiera vad som kan skydda ungdomar, särskilt i utsatta miljöer, och vad som kan förstärka riskerna.

Vi diskuterade i detta en del ”förgivet taganden” som grundar en del av det förebyggande arbetet med ungdomar, speciellt fritidsgården. Håkan Stattin har i en undersökning av ungdomar i Örebro län visat att en fritidsgård som har en ostrukturerad verksamhet, där personalen har korta förordnanden och där det finns otydliga målsättningar i verksamheten kan förstärka ett riskbeteende. Detta är situationen i många fritidsgårdar i Sverige. Om en fritidsgård däremot har en högre grad av struktur, det finns en bra personalpolitik och där man exempelvis vet hur man ska agera vid regelöverträdelser sker inte den accelerationen i riskbeteendet.

Arbete med kriminalitet

Nästa del under kriminalitetstemat ansvarade Eva Kjellander och Anna Gabrielsson för. De hade ingen egen verksamhet särskilt riktad till målgruppen men hade tittat på Mölndals sk ViM-projekt och Lärjedalens arbete med Mellanvård. Det var svårt att i dessa utvärdering se vilket resultat som arbetet hade i förhållande till huvudmålsättningen – att reducera brottslighet och särskilt återfallsbenägenheten.

Vi ägnade även denna sammankomst åt att gå igenom en engelskspråkig metaanalys där Mark W. Lipsey gått igenom 400 forskningsstudier som studerat effektiviteten i olika program. Syftet med detta var förutom att få kunskap om olika programs effektivitet att bli mer familjär med artikelformen, få kunskap om några centrala begrepp (däribland statistiska) och hur man ska läsa diagram och olika grafiska framställningsformer.

En rapport från Eva Kjellander och Anna Gabrielsson över temat kan beställas från FoU i Väst.

Arbete med unga missbrukare

Till denna träff hade vi bjudit in Pia Olsson och Annika Hallén Hemb, från behandlingsverksamheten Mini Maria. Dessa har tidigare deltagit i en cirkel hos FoU i Väst och då fått möjlighet att reflektera och skriva om sitt arbete. De kunde se att det finns tydliga könsvariationer när det gäller droganvändande som faller väl in i en teori om könssocialisation. Drogen kunde av vissa användas för att mildra en ”inlåsning” i en för snäv könskategori och mildra dess konsekvenser. Flickor kunde därmed använda sig av amfetamin för att ”få tillåtelse” att vara mer utåtagerande och pojkar det omvända att dämpa den drivande aktörslustan genom hasch och heroin.

Under träffen gick vi även igenom sammanställningar från NIDA (www.nida.nih.gov) som är ett amerikanskt federalt organ med uppgift att bevaka och sprida kunskap inom bland annat drogprevention. Dessa lyfte fram principer för effektivt arbete mot missbruk. Därtill en artikel av fil dr Bengt Svensson som diskuterar forskningsfältet och vägen in i ett missbruk.

Studieresa till Norge

En dag i maj åkte vi tillsammans till Östfold i södra Norge, där de arbetar med MST. Vi fick under resan dels möjlighet att diskutera olika saker med varandra under en längre sammanhängande tid och dels möjlighet att ta del av en konkret MST-verksamhet. Det fanns en viss tveksamhet hos vissa professionella grupper när metoden introducerades i Norge. Särskilt psykologer reagerade mot att den uppfattades som alltför behavioristisk i sin uppläggning. Resultaten kommer dock att visa om det är värt att satsa på metoden i framtiden, menade teamet som vi träffade MST-teamet bestod av två delteam med vardera två behandlare ledda av en teamledare. Uppdragen riktades till särskilt utsatta ungdomar och var tänkt som ett alternativ till institutionsvård. De arbetade med ett fåtal familjer åt gången under

en tänkt behandlingstid om fyra månader. Teamet fick externhandledning från verksamhetsföreträdare från USA, av vilka de också fått en grundläggande utbildning i metoden. Behandlarna hade samtliga en terapeututbildning utöver en beteendevetenskaplig grundexamen. Teamledaren var psykolog.

Samtidigt som de gav oss en spännande och engagerande introduktion i programmet menade de att man måste anpassa den efter de lokala förhållandena. Det är till exempel lättare att arbeta med olika former av belönings-straffmetoder i USA, menade de. Oavsett metod är det också av avgörande betydelse att behandlaren och familjen etablerar en tillitsfull relation till varandra. Om denna finns kan MST vara en hjälp till att strukturera arbetet, se till att behandlingen följer ett mål, inte minst att något ”händer” i familjen och ge ett stöd till behandlaren att se sin roll. Socialarbetarna fick också mycket möjlighet till reflektion och hade känslan av att de nu faktiskt åstadkom förändringar tillsammans med familjerna. Samtidigt som det var ett krävande engagemang (inte minst med att få till ledighetsplaneringar med mera) var det ett fritt arbete, då de var tillsatta att arbeta med just det som uppfattades som problematiskt och inte allehanda administrativa göromål.

Vad kan en FoU-cirkel ge?

Under en avslutande träff utvärderade vi tillsammans vad cirkeln givit och vad som kunde förbättras. Samtliga tyckte att det var stimulerande att träffa likasinnade och få möjlighet att tränga djupare in i frågeställningar de burit med sig. Det gav både djup och bredd samtidigt som det fanns möjlighet till kritiska diskussioner både i förhållande till forskningen och till praktiken. De menade att det är viktigt att ha en balans mellan forskning och praktik. Cirkeln hade för några givit mer lust till att gå vidare till studier eller kanske pröva på något nytt inom det sociala arbetet, även i privata former. Det framkom också kritiska synpunkter på den ”ordinarie socialtjänstorganisationen” för att den ger för lite utrymme till liknande forum och att den har svårt att ta hand om sin personal.

Att MST blivit ett illustrativt exempel vilken mycket av diskussionerna kunde rinna ur var ett bra pedagogisk idé, även om det blivit så mer eller mindre spontant. Studieresan till Norge uppfattades som en stimulerande höjdpunkt och lite ”lyxigt” att få en dag i ”frihet”.

Litteratur vi använt oss av

- Berglund M mfl (2000) Behandling av alkoholproblem. Cus, Stockholm:Liber.
- Lagerberg, D. & Sundelin C (2000) Risk och prognos i socialt arbete med barn. Forskningsmetoder och resultat. Stockholm:Gothia.
- Forkby, T (2001) Från kulturkrock till minibyråkrati. En utvärdering av ungdomsteamets förebyggande arbete på Bergsjöskolan. FoU-rapport 6:2001. FoU i Väst
- Franséhn M. & Grundvall S. (1998) Projekt Axet. Slutrapport från ett samverksansprojekt mellan skola och socialtjänst i Kungälv kommun. Göteborgs Universitet. Institutionen för socialt arbete.
- Hansson, K. (2001) Familjebehandling på goda grunder. CUS Stockholm:Gothia.
- McGuire J. (1995/1999) What works: Reducing Reoffending. Chichester:Wiley.
(kap 3 Mark W. Lipsey What do We Learn from 400 research Studies on the Effectiveness of Treatment with Juvenile Delinquents?)
- Hemb Hallén A.; Olsson P. (2002) Att upptäcka det kvinnliga perspektivet. Opubl manus.
- Svensson B. (1999) Att vårda unga missbrukare. I konferensrapport: Alkohol och narkotika – politik, vård och dilemman. Göteborg 12-13 april 1999.
- Rutter M. mfl (1998) Antisocial behavior by young people. Cambridge: University Press.

Internet

- om MST läste vi bland annat
www.mstservices.com (klicka bl.a. på treatment model)
- om Manchestermodellen
www.NT-AS.com/om_modellen.htm
- om kriminalitet
www.bra.se (sök vidare från startsidan)
- om missbruk och missbruksbehandling/förebyggande arbete
www.drugabuse.gov/PODAT/PODAT1.html
- om missbruksbehandling
www.nida.nih.gov

Rapporter

- Josephsson M.; Holmstrand J.; Wallin K.; Tahmassebie F. Mellanvårdsrapport 1997-98. Sdf Lärjedalen
- Dahl M. Utvärdering av ViM. Mölndals kommun